

JEZUS IN AMERIKA

Een
wereldmacht
en haar
religie

Jezus
in
Amerika

Geert Lernout

De Bezige Bij Antwerpen

INHOUD

Inleiding 7

1 Kerk en staat in de rest van de wereld II

2 Godsdienstvrijheid in de wildernis 29

3 Het eerste fundamentalisme 65

4 De verborgen jaren van het fundamentalisme 109

5 Fundamentele waarheden 143

6 Voor een rechts christendom 169

7 Fundamentalisme vandaag 199

Conclusie 229

Voor wie meer wil lezen 241

INLEIDING

De Verenigde Staten zijn nog de enige echte supermacht en dat vinden ze ook zelf. Amerikanen geloven door hun bijzondere geschiedenis, die in dit boek aan bod komt, echt dat zij in alles groter en beter zijn dan de rest van de wereld, dat Amerika het beloofde land is. Jammer genoeg gedragen zij zich daar ook naar. Natuurlijk is dit de basis van elke vorm van nationalisme: *wij* zijn altijd intelligenter, socialer, grappiger, beter dan *zij* (die dat natuurlijk ook allemaal van zichzelf vinden). Het probleem van de Amerikanen is dat zij al meer dan een halve eeuw die boodschap tot in de verste uithoeken van de wereld hebben uitgedragen. Iedereen op aarde weet nu dat de Amerikanen denken dat zij de besten zijn. Dat proces noemen we globalisering: door de moderne communicatiemiddelen is de hele wereld een dorp geworden. Als er in Chili mijnwerkers uit een put worden gehaald of een tsunami spoelt steden weg in Japan, dan zien wij dat op datzelfde ogenblik, alsof we er zelf bij waren.

De wereld is een dorp, en omdat zowel de hardware als de software van die internationale communicatie voor het grootste deel in Amerikaanse handen is, is de aarde een Amerikaans dorp. We zien de wereld door de ogen van de Amerikaanse tv-stations, Hollywood, Facebook, Twitter en Google.

Daardoor denken we in Europa dat we Amerika goed kennen. Al veertig jaar kijken we naar het reilen en zeilen in de huiskamers van de Waltons, de Simpsons en de Forresters. We lachen met *Friends* en huilen als Bobby Ewing wordt doodgeschoten. Wij dragen Amerikaanse kleren, vieren Amerikaanse feesten en doen dat op Amerikaanse wijze.

Maar dat beeld op tv en in de film is niet het hele Amerika. Er is ook een verborgen Amerika, dat maar zelden het nieuws haalt. Amerikanen bidden weleens in het openbaar of roepen God aan op momenten die voor Europeanen ongepast lijken, hun vertrouwen in God staat op hun geld gedrukt ('In God We Trust') en je kunt maar beter in Hem geloven als je presi-

dent wilt worden, maar in de meeste Amerikaanse films of sitcoms is het opperwezen dan weer opvallend afwezig.

Daardoor beseffen maar weinig mensen in Europa dat de Verenigde Staten dan misschien wel het woord 'United' in hun naam mogen hebben, maar dat ze dat helemaal niet zijn. Het Amerikaanse motto is 'E pluribus unum' (velen vormen samen één) en de meeste Amerikanen zijn er trots op dat hun land een smeltkroes is waar alle verworpenen der aarde een toevlucht hebben gevonden. Cultureel klopt dit ook wel. Amerikanen van Alaska tot Florida en van Hawaï tot Maine spreken voor het grootste deel dezelfde taal, eten dezelfde veel te grote porties in dezelfde fastfoodrestaurants, ze kijken naar dezelfde tv-stations en houden om de vier jaar verkiezingen, waarbij ze op enkele procenten na een republikeinse of een democratische president kiezen, die dan eigenlijk nauwelijks iets kan veranderen.

Dit boek gaat erover dat het machtigste rijk van de wereld diep verdeeld is, niet alleen tussen twee ongeveer even belangrijke politieke partijen, maar ook tussen twee verschillende ideologieën, waarvan er maar één echt bij ons bekend is. De andere leeft al meer dan een eeuw in het verborgene en komt maar zelden even in het nieuws, om dan weer voor lange tijd te verdwijnen. Voor de meeste Europeanen bestaat er maar één Amerika: dat is het land zoals we dat kennen uit Amerikaanse tv-series en Hollywoodfilms. Het is het geglobaliseerde Amerika van McDonald's en *prom queens*. Dat is ook het Amerika zoals we dat zien in nieuwsuitzendingen en reportages: New York, LA, Washington. Als we in Europa Amerikanen op bezoek krijgen, dan zijn dat meestal mensen zoals we die kennen van de televisie, en die zijn dus niet zo anders dan die halve Amerikanen die wij inmiddels zelf zijn geworden.

Maar er is dus wel degelijk een heel ander Amerika, dat hoogstens hier en daar even aan het woord komt als het ook wordt opgemerkt door CNN of de andere 'gewone' nieuwskanalen. Een dominee in Florida die korans wil verbranden. Een andere evangelist die beweert dat God de stad New Orleans onder water zette omdat dat nu eenmaal een zondige stad was, of dat Hij de

aarde in Haïti liet beven omdat ze daar een eeuw geleden hun ziel aan de duivel hebben verkocht. Rare kerels waarom de media in New York en LA even kunnen lachen, om dan vlug opnieuw hun gewone werk te doen. En wij in Europa lachen mee.

In Europa moeten we stilaan gaan beseffen dat het rechts-christelijke deel van Amerika niet een kwestie is van een paar rare kwasten, maar dat er een belangrijk deel van de laatste grootmacht is dat we nauwelijks kennen. Over dit deel van Amerika gaat dit boek. Op het einde van dit verhaal zullen we zien dat er de laatste jaren een zekere vorm van solidariteit is gegroeid tussen rechtse christenen en hun oude vijanden de katholieken, joden en mormonen. Maar die laatste groepen spelen alleen daar even een rolletje, en dan nog alleen in hun meer fundamentalistische en rechtse vormen. De Jezus van mijn titel is uitdrukkelijk niet de mormoonse of katholieke Jezus. Het is alleen de geschiedenis van hun evangelische en protestantse neef die in dit boek wordt verteld.

Jezus in Amerika gaat niet over de wereld van Obama of Bush, maar over het Amerika van Sarah Palin, de vrouw die heel even kans maakte om vicepresident van de Verenigde Staten te worden. Dit is ook het Amerika van de evangelisten die in iedere natuurramp de straffende hand van God zien, van de scholen waar men Darwin en seks uit de klaslokalen wil bannen, van de rechter die de tien geboden in zijn gerechtsgebouw liet plaatsen. *Jezus in Amerika* gaat over een stuk van de Verenigde Staten dat zich onlangs nog weer heel luid liet horen in de ultrarechtse oppositiebeweging tegen president Obama, maar dat ook een eigen geschiedenis heeft.

1

**KERK EN STAAT
IN DE REST
VAN DE WERELD**

De diepe scheiding tussen deze twee delen van Amerika valt zeker niet exact samen met wat men in de Verenigde Staten rode en blauwe (republikeinse en democratische) staten noemt, maar in grote lijnen klopt het wel. Er is het blauwe democratische Amerika van het Noordoosten, van Minnesota langs de Canadese grens tot aan New Jersey aan de ene kant, en dan de hele westkust, van de staat Washington tot Californië, met uitzondering van Sarah Palins eigen staat Alaska. En dan heb je het oude Zuiden en het brede stuk in het midden, dat helemaal rood of republikeins is. De kleurencode is een recente uitvinding, maar de uitdrukking ‘Bible Belt’ beschrijft heel goed datzelfde gebied, dat niet alleen politiek helemaal anders is dan het Amerika dat we kennen van de media, maar dat vooral ook een totaal andere cultuur heeft. Pas tijdens de laatste presidentsverkiezingen liet dit deel van Amerika echt van zich horen.

De figuur van Sarah Palin is daarbij van het allergrootste belang. Deze presidentskandidate is niet toevallig bijna een perfecte belichaming van alles waar het verborgen Amerika voor staat en waar het andere Amerika, het Amerika dat wij het best kennen, hartelijk om moet lachen. Iedereen herinnert zich het erg moeilijke traject van Sarah Palin, de rechtse gouverneur van Alaska, die uit het niets running mate werd van de republikeinse presidentskandidaat John McCain. Door de traditionele media in New York werd ze nagenoeg onmiddellijk te kakken gezet, niet zonder flink wat hulp van de candidate zelf.

Het begon met het interview in een belangrijke ochtendshow op tv, waar ze de vraag kreeg of het niet beter was geweest om de 700 miljard dollar waarmee de regering-Bush de banken had gered, te gebruiken als steun aan de gezinnen van de middenklasse die niet langer hun rekeningen konden betalen, terwijl de hele crisis toch de schuld was van de banken. Palin schudde meewarig het hoofd en gaf toen het volgende antwoord:

Het is daarom ik zeg dat ik, net als iedere Amerikaan waarmee ik heb gepraat, we zijn ziek van de situatie waarin we worden geplaatst. Terwijl het de belastingbetalers zijn die

proberen gered te worden. Maar, uiteindelijk, wat deze reddingsoperaties doen, is die mensen helpen die bezorgd zijn over de hervorming van de ziekteverzekering die nodig is om te helpen om onze economie in gang te houden. Eh... helpen, o, natuurlijk gaat het ook over het creëren van banen. Onze economie in gang houden, en op het juiste spoor zetten. Dus de hervorming van de ziekteverzekering en het verminderen van de belastingen en het beperken van de uitgaven moet dus samengaan met het verminderen van belastingen en lagere belastingen voor de Amerikanen en de handel... we moeten echt de handel als een opportuniteit zien, niet als, eh, competitief, eh, iets om bang voor te zijn, maar een op de vijf banen die in de handelssector gecreëerd wordt. Dat moeten we zien als meer opportuniteit. Al die dingen onder de paraplu van het creëren van banen.

Dit was niet alleen geen antwoord op de vraag, het was zelfs geen antwoord op welke vraag ook! Wat Palin wilde zeggen met deze woordenbrij is niet duidelijk. Wellicht was ze onmiddellijk na de vraag al gaan praten in de hoop dat ze zo de vraag op een of andere manier in de richting kon duwen van een ingestudeerd antwoord, maar dat antwoord zelf kwam maar niet en ondertussen vond ze geen aanknopingspunt, dus probeerde ze een paar van de frases over handel en lagere belastingen uit de ingestudeerde antwoorden in de hoop dat die haar dan wel, eh, op het spoor van, de juiste richting, maar ook dat niet en dus bleef ze maar voortkabbelen om te eindigen met een onderdeel van datgene waarvan ze zeker wist dat het op het einde van een van de ingestudeerde antwoorden kwam, het creëren van banen. Mensen die weten waarover ze het hebben, praten zo niet. Het was bijna alsof iemand hier met weinig succes een echte politicus probeerde te imiteren.

Maar dat was niet alles. Deze 'hockey mom', zoals ze zichzelf omschreef, bleek niet te weten waar de wereld buiten de Verenigde Staten zich juist bevond. Voor haar was het buitenland vooral Rusland, dat een buurland is van Alaska. Ook had

ze slechts een vage notie van het verkiezingsprogramma van presidentskandidaat McCain, ze wist niet wat de Bushdoctrine is en kon geen enkele naam van een krant of een tijdschrift noemen. Dit alles maakte haar een gemakkelijk doelwit voor de pers en natuurlijk ook voor het campagneteam van Obama. In de populaire komische tv-show *Saturday Night Live* werd ze op meesterlijke wijze geïmiteerd door Tina Fey, te beginnen met een sketch waarin Fey niet veel anders deed dan voor ongeveer driekwart letterlijk de uitspraken van Palin te herhalen.

Voor links Amerika en weldenkend Europa was ze zeker een gemakkelijk doelwit, maar wat men daarbij vergat, was dat dit al eerder het geval was met twee republikeinse presidenten, Ronald Reagan en Bush junior. Ook zij werden algemeen beschouwd als een soort slaapwandellende blunderaars die de helft van de tijd gewoon niet wisten waar ze waren of wat er aan de hand was. Onmiddellijk werden op tv en op het internet Palins inderdaad kreupele zinnen en merkwaardige redeneringen geanalyseerd. De conclusie was snel gemaakt: Palin was net zo dom als de media altijd al gedacht hadden.

De belangrijkste vergissing van links Amerika was dat Sarah Palin een perfecte belichaming is van dat andere Amerika, dat eerder al Reagan en Bush in het Witte Huis had gestemd. Die Amerikanen vinden intelligentie of kennis in het algemeen veel minder belangrijk dan 'waarden'. Al deze aanvallen hadden dus op het publiek van Palin helemaal een averechts effect: voor de gewone Joe en Jane ergens in de buik van de Verenigde Staten bevestigden de grappen alleen maar dat de mediabazen in New York deze vriendelijke buurvrouw op precies dezelfde grove manier beledigden als ze dat doen met al die andere brave Amerikanen die nog in God en in hun Vaderland geloven.

McCain en Palin verloren de verkiezingen. De republikeinse partij gaf haar de schuld en stuurde haar terug naar Alaska. Maar in de politiek, net als in de oorlog, is een nederlaag soms een wat slordig verpakte overwinning. Niet alleen kunnen gesjeesde presidentskandidaten in Amerika een fortuin verdienen door boeken te schrijven en lezingen te geven. Maar in het

geval van minstens een deel van Palins achterban is een verkiezingsnederlaag paradoxaal genoeg een overwinning: een groot deel van het verborgen Amerika bestaat uit *libertarians*, mensen die het idee van de vrije markt zo radicaal interpreteren dat ze eigenlijk de staat helemaal willen afschaffen.

Dit is niet het economische liberalisme van Margaret Thatcher en haar epigonen, want in de Verenigde Staten is er nauwelijks nog een sociale zekerheid om af te breken. Het gaat hier om een extreme vorm van liberalisme die nog het dichtst aanleunt bij een rechts anarchisme: elke vorm van staat zorgt voor onderdrukking. Het individu is altijd het slachtoffer van de bemoeizucht van een overheid die alleen maar de ambitie heeft om zichzelf in stand te houden door het leven van de gewone mens zo moeilijk mogelijk te maken. Waar traditionele linkse anarchisten geloven dat mensen zich zonder een kapitalistische economie vanzelf solidair zullen gedragen, hebben libertarians lak aan alles wat maar in de verste verte lijkt op solidariteit of sociale rechtvaardigheid. Mensen moeten maar voor zichzelf zorgen en niet verwachten dat iemand anders dat voor hen gaat doen.

Libertarians doen dus paradoxaal genoeg alleen maar aan politiek om ervoor te zorgen dat de verkozen politici zich zo weinig mogelijk met het leven van de gewone mensen gaan bemoeien, want hun grootste vijand is de staat, die bijna per definitie 'socialistisch' is, een term die in de Verenigde Staten gelijkstaat aan 'nazisme' of 'communisme'. En die staat zit overal, van het plaatselijke gemeentehuis tot in Washington. De grootste ambitie van de libertarian is 'to fight city hall' of 'big government', al die regelneven die het leven van de vrije burger onmogelijk willen maken.

Libertarians zijn in de Verenigde Staten helemaal niet de marginale beweging die ze hier en daar in Europa zijn. Zij belichamen juist een van de centrale mythen van het Amerikaanse collectieve onderbewustzijn. De Verenigde Staten zijn de plaats waar de verworpenen der aarde samen zijn gekomen om een nieuwe anti-elitaire maatschappij te bouwen, waar het niet

belangrijk is wie je vader is of hoeveel geld je hebt – een land waar de zoon van de postbode president kan worden. Tot op zekere hoogte is dit de mythe van elke democratie op aarde, maar het verschil is dat overal elders de mensen wel weten dat dit in werkelijkheid natuurlijk niet klopt. In Amerika zijn er veel te veel mensen die echt in de mythe geloven. Dat is ook geen toeval, want het is nog altijd een van de belangrijkste thema's in de Amerikaanse populaire cultuur, van Rambo en alle superhelden van Batman tot Superman. Voor Hollywood is een held iemand die in zijn eentje tegen het systeem vecht.

Libertarians zijn dus niet conservatief in de zin dat ze willen bewaren wat er is, maar revolutionairen die willen terugkeren naar een Gouden Eeuw die ze zelf hebben uitgevonden. Ze verwijzen wel graag naar de goede oude tijd toen er nog geen bemoeizuchtige overheid bestond, maar ze weten ook wel dat die tijd eigenlijk nooit bestaan heeft. De ideale libertarische presidentskandidaat hoeft dus maar één keer de verkiezingen te winnen, om dan op democratische wijze de overheid eens en voor altijd af te schaffen.

Door de presidentsverkiezingen te verliezen heeft Sarah Palin het hart gestolen van al die patriotten die eindelijk eens iemand in het Witte Huis willen hebben die een van hen is, en dat is Sarah Palin maar al te duidelijk. Het feit dat de liberale media haar belachelijk maakten, dat John McCain en de zijnen haar de schuld gaven van de nederlaag, bewees nog maar eens dat er in Washington inderdaad een samenzwering is om de laatste Amerikaanse vrijheden af te schaffen. Wie door de linkse elite zo wordt uitgespuwd, moet wel iemand van ons zijn. Alleen al daarom is Palin de ongekroonde koningin van de Tea Party-beweging, de ogenschijnlijk spontane volksopstand tegen president Obama, die er in elk geval al in geslaagd is om de republikeinse partij rechts in te halen.

Palin beweerde zelf een 'hockey mom' te zijn, en dat was niet toevallig. Want 'soccer moms' zijn elitaire mevrouwen die hun zonen en dochters blootstellen aan een in wezen on-Amerikaanse sport. IJshockey daarentegen is oer-Amerikaans (waarschijnlijk

omdat het de Canadese nationale sport is): snel, spectaculair en vooral heel gewelddadig. Palin zit met al haar standpunten in dezelfde hoek waar het verborgen Amerika woont: het land van de *rednecks*, die niet naar een goede universiteit zijn geweest en die vaak zelfs hun middelbare school niet hebben afgemaakt. Als ze al eens dure woorden gebruiken, raken ze met hun tong in de knoop. Dat zijn de mensen die in Alaska wonen en die Sarah Palin als gouverneur kozen, een meisje van bij ons, die eigenlijk nog nooit in het buitenland was geweest omdat ze niet goed zou weten wat ze daar dan zou moeten doen. Zij vertegenwoordigt een oerconservatief Amerika dat het ontzettend jammer vindt dat de wereld niet meer is zoals vroeger, toen iedereen gewoon blank en christelijk, en John Wayne sheriff was. Over dat oerconservatieve deel van Amerika gaat dit boek, meer bepaald over één aspect van deze manier van denken, hun godsdienst.

Net als nagenoeg alle presidentskandidaten voor haar is Palin uitdrukkelijk een protestantse christen. Wie geen christen is, maakt in een presidentsverkiezing geen kans. In 1960 zorgde John Kennedy voor een revolutie door de eerste (en enige) katholieke president te worden, en bij de verkiezingen van 2000 was de conservatief-joodse Joe Lieberman de running mate van Al Gore (die de verkiezingen verloor). Bij de volgende verkiezingen deed Lieberman vergeefs mee aan de *primaries*. Bij de vorige republikeinse primaries was ook de mormoon Mitt Romney lange tijd een sterke kandidaat. Hij was eerder al gouverneur van Massachusetts en hij maakt nog altijd een kans op de nominatie bij de volgende presidentsverkiezingen.

Amerikanen zijn desnoods bereid om te stemmen op joden, katholieken en mormonen als die president willen worden, en in de huidige omstandigheden is het ondenkbaar dat een moslim een kans zou maken. Maar er is één groep die voor Amerikanen nog minder betrouwbaar is dan moslims, en dat zijn atheïsten. Volgens de peilingen wil de gemiddelde Amerikaan nog liever een moslim in het Witte Huis dan iemand die het niet over zijn hart kan krijgen desnoods maar in de verkeerde god te geloven.

In 2006, vijf jaar na 9/11, antwoordden op de vraag welke groep het minst gemeen had met hun idee van de Verenigde Staten, bijna vier op tien Amerikanen 'atheïsten' (daarop volgen moslims met 26 procent, homo's met 22 procent en hispanics met 20 procent). *Born-again Christians* zijn het meest uitgesproken tegen atheïsten (92 procent), terwijl het toch een van de belangrijkste geboden uit het evangelie is dat we ál onze naasten moeten liefhebben. Bijna de helft van de Amerikanen zou het heel erg vinden als hun zoon of dochter met een atheïst wil trouwen. De helft van de Amerikanen zou nooit voor een atheïstische president stemmen, wat op zich een teken van hoop is, want een halve eeuw geleden was dat nog driekwart. Het is dan ook geen mirakel dat maar weinig Amerikanen bereid zijn om toe te geven dat ze niet in God geloven. Bij een recent onderzoek noemde slechts een op vier Amerikanen die niet in een god of een universele geest geloven zichzelf 'atheïst'. Een ander kwart beweerde zelfs christen, moslim of jood te zijn, en de rest weigerde op de vraag te antwoorden of beschreef zichzelf met de minder onaangename term 'agnost'.

Maar dit boek gaat niet over de gelukkig ondanks alles toch nog groeiende groep van Amerikaanse atheïsten, maar over de centrale rol van het christendom in de Verenigde Staten. Hoe komt het toch dat een land dat de scheiding van kerk en staat heeft uitgevonden, op dit ogenblik de enige welvarende moderne natie ter wereld is waar de christelijke godsdienst nog altijd een centrale rol speelt? De scheiding tussen politiek en religie is een vanzelfsprekend onderdeel van de westerse democratie. Geen enkele Europese president of koning (zelfs niet Elisabeth II, die toch hoofd van de Britse staatskerk is) zou het wagen om ook maar iets te doen wat zou kunnen suggereren dat het christendom de enige of zelfs maar een belangrijke religie is. In de Verenigde Staten is 'In God We Trust' het officiële motto. Alle schoolkinderen zweren in de 'oath of allegiance' dat zij een deel zijn van 'One Nation Under God'. Met dezelfde eed begint men vaak lokale zittingen van gemeenteraden, maar ook bijeenkomsten van het parlement of van de scouts. Volgens de oude

katholieke catechismus is God 'overal en op alle plaatsen', en in de Amerikaanse republiek is dat in elk geval waar, ondanks een grondwet die van de scheiding van kerk en staat een belangrijk punt maakte.

Wie die alomtegenwoordigheid van God betwijfelt of ter discussie stelt, kan op heel wat weerstand rekenen. Toen atheïstische ouders in Californië protesteerden dat hun kind op een staatsschool verplicht werd om die woorden over God uit te spreken, wonnen ze hun zaak. Het plaatselijke 9th Circuit Court was tot de conclusie gekomen dat de eed een inbreuk was op de grondwet. De reactie kwam snel genoeg. President Bush junior liet weten dat hij deze uitspraak 'belachelijk' vond, de Senaat stemde unaniem voor een motie tegen de beslissing van het gerecht, en het Huis van Afgevaardigden keurde een soortgelijke motie goed, maar daar stemden tenminste drie dappere parlementsleden tegen. Inmiddels heeft een federale rechter tegen alle logica in beslist dat het 'One Nation Under God' en 'In God We Trust' wél grondwettelijk zijn.

Conservatieve gelovigen benadrukken voortdurend de oude christelijke wortels van de Amerikaanse natie en verwijzen dan naar de periode van de Onafhankelijkheidsoorlog en naar de stichters van de natie. Maar dan vergeten ze wel dat zowel de zinsnede 'One Nation Under God' als het motto van de natie, 'In God We Trust', amper zestig jaar oud is.

Juist omdat evangelische en conservatieve Amerikanen een heel andere visie hebben op de geschiedenis van hun land, is het nodig om in dit boek de Amerikaanse religie op de eerste plaats historisch te bekijken. Dat zullen we ook doen, maar eerst moeten we duidelijk maken waarom Amerika op wereldvlak een uitzondering is.

In Europa is de politieke rol van de religie in de meeste landen uitgespeeld, zelfs in de Scandinavische landen, Nederland of het Verenigd Koninkrijk, waar men nog altijd officieel een staatsgodsdienst heeft. Als een bisschop of een kardinaal wel eens een geladen uitspraak doet, krijgt hij meteen de hele politieke wereld over zich heen, en de tijd dat bisschoppen of priesters

aan de gelovigen konden vertellen op welke partij ze moesten (of niet mochten) stemmen, is lang voorbij. Overal in Europa wordt de rol van het christendom ter discussie gesteld, en pogingen vanuit sommige landen om de klok terug te draaien door God of het christendom in de Europese grondwet in te schrijven maken weinig kans.

Meestal weten we wel dat dit in Amerika anders is, maar we beseffen echt niet genoeg hoe anders. Dat heeft heel veel te maken met het beeld van Amerika in de media, een beeld dat jammer genoeg weinig te maken heeft met de werkelijkheid. Het enorme Amerikaanse continent wordt bekeken vanuit Californië in het zuidwesten en New York in het noordoosten. Daar zitten de belangrijkste tv-stations, de filmstudio's en de kranten en tijdschriften die ook in de rest van de wereld worden gelezen. Maar deze media werken voor een belangrijk deel voor de liberale Amerikanen. Pas als je in de Verenigde Staten naar de tv kijkt of plaatselijke kranten leest, besef je dat er ook een heel ander Amerika bestaat.

Het is daarom belangrijk te luisteren naar een deel van de Amerikaanse realiteit die al te vaak onzichtbaar blijft in Europa en elders in de wereld, en zelfs in de Verenigde Staten. Bijna al mijn Amerikaanse collega's zijn weinig of niet-religieuze democraten die tegen Reagan en vader en zoon Bush waren, die betoogden tegen de inval van Irak en voor Obama stemden. Meestal zijn dit ook mensen voor wie de scheiding van kerk en staat een van de belangrijkste verwezenlijkingen is van de Amerikaanse Revolutie. Zij bekijken christelijk en conservatief Amerika met dezelfde meewarige blik als de gemiddelde Europeaan. In een proces dat we nog zullen beschrijven, zijn deze twee werelden in de laatste dertig jaar – ongeveer sinds het ogenblik waarop Ronald Reagan werd verkozen – steeds verder uit elkaar gegroeid. En het resultaat is dat progressieve en conservatieve Amerikanen in veel gevallen zelfs nog nauwelijks weten wat die andere Amerikanen doen en denken.

De belangrijkste natie van deze wereld is verdeeld in twee kampen, die zichzelf elk in hun eigen gelijk laten bevestigen

door alle nieuws en duiding uit het andere kamp niet alleen te wantrouwen, maar in vele gevallen zelfs helemaal niet meer waar te nemen. Voor seculiere en niet- of weinig religieuze Amerikanen bestaat christelijk rechts alleen maar in de vorm van de luid roepende 'televangelisten' die je op zondagochtend op de tv ziet, of van die rare mannetjes en vrouwtjes die met foto's van bloederige foetussen de ingang van abortusklinieken blokkeren. Fundamentalistische kerken halen alleen het doordeweekse nieuws bij de gewone media als er weer eens een dominee betrapt is met drugs of met een al dan niet mannelijke sekswerker. Een paar jaar geleden was christelijk Amerika in rep en roer toen Todd Bentley in Florida het rijk van Jezus op aarde aankondigde met een enorme spirituele ervaring die gepaard ging met wonderbaarlijke genezingen en andere zegeningen. Geen van mijn Amerikaanse vrienden heeft ooit van die man of zelfs maar van die heropleving gehoord. Er zijn dus twee Amerika's, die allebei beweren dat zij de echte erfgenamen van de Amerikaanse grondwet zijn, de eerste grondwet ter wereld waarin de scheiding van kerk en staat werd opgenomen.

GESCHIEDENIS VAN DE SCHEIDING VAN KERK EN STAAT

Wie een beetje het nieuws volgt, moet wel geloven dat de islam een gewelddadige en gevaarlijke godsdienst is. Gematigde moslims komen niet of nauwelijks aan het woord en als hun opinie wordt gevraagd, dan moeten ze zich eerst uitgebreid verontschuldigen voor al het leed dat hun fundamentalistische broeders aanrichten. Merkwaardig genoeg vergeten we vaak dat ook andere godsdiensten gewelddadige fracties hebben en dat in bepaalde omstandigheden iedere godsdienst in staat is om geweld te gebruiken, zelfs traditioneel niet-gewelddadige religies zoals het hindoeïsme of de recent vrij vredelievend geworden katholieken. Zoals ik eerder al schreef in mijn boek *Als God spreekt*, dienen godsdiensten blijkbaar op de eerste plaats om ons het gevoel te geven deel uit te maken van een groep. Maar dit 'wij'

dat ons eigen 'ik' overstijgt, kan niet zonder een 'zij' van degenen die níét tot 'onze' groep behoren. Geen enkele godsdienst kan op een deugdelijke manier omgaan met het probleem van de anderen, die tegenwoordig in de katholieke kerk met goede bedoelingen, maar daarom niet minder beledigend, 'andersgelovigen' worden genoemd. In het moderne Westen is amper twee eeuwen geleden een eerste vorm van religieuze tolerantie ontstaan, die pas een goede halve eeuw geleden op de meeste plaatsen ook politiek heeft kunnen doorzetten.

Voor alle duidelijkheid: wat religieuze historici ook mogen beweren, deze tolerantie is geen ontwikkeling in het christendom, en al helemaal niet in het katholicisme. Als we vandaag de dag in de meeste westerse landen een of andere vorm van godsdienstvrijheid kennen, dan hebben we dat alleen te danken aan de politieke gevolgen van de verlichting en de Franse Revolutie, niet aan het christendom of een andere godsdienst. De katholieke en de grote protestantse kerken hebben zich pas heel laat en alleen onder grote politieke druk bij de vrijheid van denken neergelegd. Godsdiensten verschillen dan ook niet fundamenteel van andere sociale structuren: niemand geeft vrijwillig macht over andere mensen op.

De vrijheid van denken en de vrije concurrentie tussen godsdiensten, die nu normaal zijn, doen ons al te vaak vergeten dat religies in principe absolutistisch zijn. Dat is niet meer dan normaal. Als er een opperwezen bestaat en jij bent zijn boodschapper, dan wil je natuurlijk alle andere stervelingen van deze waarheid overtuigen om zo de volledige mensheid met haar echte god te verzoenen. Dit geldt vooral voor godsdiensten die een exclusiviteitscontract hebben met één god, maar zoals we hebben gezien in India is zelfs dit niet noodzakelijk. Mensen hebben maar een heel klein excuus nodig om in naam van een of meer goden niet-gelovigen te discrimineren of desnoods uit de weg te ruimen.

Het is meer dan waarschijnlijk dat godsdiensten oorspronkelijk een uitdrukking waren van de saamhorigheid van een stam, van een grotere groep mensen met een gemeenschappelijke taal

en gewoonten. Uit de geschiedenis van het Nabije Oosten – die we nu eenmaal het best kennen – weten we dat iedere bevolkingsgroep in dit gebied een eigen god of goden had. Uit de oudste teksten die door deze verschillende groepen werden geschreven, blijkt dat de strijd tussen twee volkeren altijd werd gezien als een conflict tussen twee verschillende groepen goden. Voor al deze groepen gold ook dat er steeds twee rechtssystemen waren: een stel regels voor de omgang met leden van de eigen groep, en een andere voor contacten met ‘de anderen’. Godsdiensten in deze vorm zijn niet universeel of imperialistisch; zij willen de ‘andersgelovigen’ niet bekeren, wel hun land en goederen afnemen, hun goden belachelijk maken, hun tempels ontveren, hun mannen doden, hun vrouwen verkrachten, hun kinderen vermoorden, en de overlevenden van deze slachtingen verplichten om belasting te betalen aan ‘onze’ tempel. Wat ‘zij’ geloven, interesseert ons niet. Dit is de logica van de meer gewelddadige passages in de Bijbel en de Koran. Goede andersdenkenden zijn in het beste geval gehoorzame slaven. De rest van de mensheid is van geen enkel belang en zou net zo goed helemaal niet kunnen bestaan.

Toen de zelfbenoemde apostel Paulus de leer van Jezus van Nazareth ook aan niet-joden ging verkondigen, en toen deze nieuwe heilsleer in de volgende paar eeuwen door de kerkvaders aanvaardbaar werd gemaakt voor filosofisch onderlegde Romeinse burgers, ontstond er een religie die voor het eerst wel universeel en imperialistisch was. Waar de heidense Grieken en later de Romeinen nog in elke andere godsdienst een soort afspiegeling zagen van hun eigen goden (Jupiter is Zeus is Odin is elke andere mannelijke oppergod), was de god van de christenen plots de ene echte god. Andere goden waren niet zomaar versies van deze god, zij waren hersenspinsels van domme mensen en anders de duivel of een van zijn demonen.

Toen het christendom na verloop van tijd de Romeinse staatsgodsdienst werd, had dit kwalijke gevolgen voor iedereen die niet onmiddellijk overtuigd was van de superioriteit van deze nieuwe godsdienst. Het is deze totalitaire manier van denken

die later door de islam werd overgenomen en die een van de oorzaken is van de heilige oorlog tussen christenen en moslims die vandaag de dag overal ter wereld wordt uitgevochten.

De geschiedenis van Europa is ondenkbaar zonder de invloed van het christendom, want na de val van het Romeinse Rijk waren het alleen de structuren van de katholieke kerk die min of meer overeind bleven. Toen de Frankische heersers als Clovis en Karel de Grote een alliantie sloten met de paus, ontstond er een politiek-religieus verbond dat ondanks grote spanningen in veel landen voortbestond tot ver in de negentiende eeuw (en in sommige traditioneel katholieke landen zoals Ierland, Spanje en Portugal tot een flink stuk in de twintigste eeuw). Zelfs na de reformatie, die op de eerste plaats ook een politieke vrijheidsbeweging was, werd de katholieke kerk in een deel van Europa vervangen door een protestantse staatskerk, die zich op de meeste gebieden op dezelfde manier gedroeg als de katholieke kerk, met het concrete gevolg dat er meestal niet veel meer vrijheid van denken of handelen was in de protestantse gebieden dan in de katholieke.

Door de bloedige godsdienstoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw begon een kleine minderheid van intellectuelen in protestantse landen te pleiten voor een grotere tolerantie. Christelijke maar kritische filosofen zoals Hugo Grotius probeerden eerst een soort algemeen christelijk begrippenkader te ontwikkelen waarover protestanten en katholieken het eens konden zijn. Dat mislukte, en al gauw waren er in sommige protestantse landen als Nederland en Engeland zo veel onderlinge meningsverschillen dat men het er op de duur alleen nog over eens was dat de grootste gezamenlijke vijand de katholieke kerk was. Een beetje zoals in de film *The Life of Brian* van Monty Python, waarin het Bevrijdingsfront van Judea en het Front voor de Bevrijding van Judea veel meer energie stoppen in de strijd tegen elkaar (en tegen het Judese Front voor de Bevrijding) dan in het verzet tegen de Romeinen.

In de geschiedenis van de secularisering, van de groeiende scheiding tussen kerk en staat, wordt de belangrijkste rol

gespeeld door de zogenaamde vrijdenkende protestanten, die in het sterk verdeelde religieuze landschap van Engeland na de Glorious Revolution van 1688 een zekere tolerantie ontwikkelden. Schrijvers als John Toland en Anthony Collins legden de basis voor wat ze zelf 'vrijdenken' noemden, het op dat ogenblik revolutionaire idee dat ieder mens vrij moet zijn om zelf te beslissen welke god hij wil volgen. Deze ideeën kwamen via Frankrijk in de rest van Europa terecht, waar de Franse Revolutie de scheiding tussen kerk en staat op de politieke agenda plaatste.

Het gevolg van deze ontwikkeling is dat alle moderne democratische landen tegenwoordig de godsdienstvrijheid respecteren, uiteraard in landen zoals Frankrijk, waar de scheiding tussen kerk en staat in 1905 officieel werd uitgeroepen, maar ook in landen die officieel nog altijd een staatsgodsdienst hebben. In al deze landen worden de verschillende godsdiensten beschermd; in sommige ervan, zoals in België, wordt een aantal van deze godsdiensten zelfs door de staat gefinancierd. Maar dit heeft niet verhinderd dat de kerken in de laatste helft van de twintigste eeuw het grootste deel van hun macht en prestige verloren hebben. Dit is de secularisering, die ondertussen in het grootste deel van Europa en in heel wat andere delen van de wereld (vooral in Azië) een feit is.

Het traditionele verhaal is altijd geweest dat er in de geïndustrialiseerde gebieden in Europa vanaf de eerste helft van de negentiende eeuw een belangrijke groep niet-christenen was waarop de verschillende christelijke kerken steeds minder invloed hadden en die in de loop van de volgende eeuw aangroeide. Daardoor slonk de actieve deelname aan de erediensten en andere vormen van godsdienst in de volgende eeuw steeds verder, tot de huidige situatie, waarin in de meeste Europese landen nog maar 10 procent van de inwoners erediensten bijwonen. Er zijn nauwelijks nog jonge priesters en de kerken staan leeg. Volgens de Britse socioloog Callum G. Brown in zijn boek *The Death of Christian Britain* klopt dit beeld niet helemaal. In werkelijkheid is het hele ontvoogdingsverhaal gebaseerd op gegevens die door de kerken zelf werden verzameld, en past een en

ander in het beeld dat vooral evangelische kerken in de negentiende eeuw heel graag wilden ophangen, om op die manier meer fondsen te werven voor hun inspanningen om het goddeloze stadsproletariaat toch naar de enige ware kerk te krijgen. Voor Brown is de echte secularisering pas op gang gekomen in het midden van de jaren zestig van de twintigste eeuw, toen de grote meerderheid van de Britten gewoon ophield om hun leven te laten bepalen door dominees of priesters.

De details van Browns werk zijn minder belangrijk dan zijn conclusie dat deze ontwikkeling blijkbaar onomkeerbaar is, zoals hij in de titel van zijn boek aangeeft. Dit is wel degelijk de definitieve dood van het christelijke Groot-Brittannië, en iets dergelijks kan ook worden gezegd over de meeste andere Europese landen. Voor het eerst in een paar duizend jaar, misschien wel in de hele menselijke geschiedenis, hebben we in West-Europa al een halve eeuw lang een maatschappelijke structuur waarin het christendom en religie in het algemeen slechts een zeer ondergeschikte rol spelen. Nog merkwaardiger is het dat deze revolutie ons eigenlijk overkomen is, zonder geweld en zonder grote drama's. Veel mensen hebben deze ontwikkeling zelfs niet opgemerkt. Deze enorme omwenteling is veel belangrijker dan al die andere 'historische' momenten die om de twee maanden door de media worden uitgeroepen. Deze onzichtbare revolutie heb ik in mijn generatie van babyboomers zelf meegemaakt.

Dit is in België misschien minder duidelijk dan in Ierland. In een homogeen katholiek land als Ierland is deze revolutie veel later gekomen. Het oude katholieke Ierland heb ik nog net meegemaakt. Sociologen noemen de generatie van het nieuwe Ierland 'de kinderen van de paus', omdat zij geboren zijn na het bezoek aan Ierland van Johannes Paulus II in 1979. Sinds dat ogenblik heeft Ierland zonder bloedvergieten het juk van de theocratie afgeworpen: nagenoeg alle door de kerk opgelegde wetten in verband met contraceptie en echtscheiding werden afgeschaft, de kindermishandeling en de machtsmisbruik door de clerus werden niet langer verzwegen maar veroordeeld, en in

minder dan een kwarteeuw zitten er nu in Dublin meer Polen in de mis dan Ieren.

Ierland is in Europa een laatkomer. De conservatieve Polen zullen door hun bijzondere geschiedenis waarschijnlijk nog wel een tijdje met hun allen kunnen doen alsof de secularisering een duivelse uitvinding was van de communisten, maar in de algemene ontkerstening van de westerse wereld is er dus één echte grote uitzondering. Er is één land dat zich niet aan deze algemene tendens houdt, en dat is nu net de eerste staat waar godsdienstvrijheid en de scheiding tussen kerk en staat in de grondwet werd vastgelegd. Over dat land, en over het nog altijd enorme belang van de christelijke godsdiensten daar, gaat dit boek.

2

**GODSDIENST-
VRIJHEID
IN DE WILDERNIS**

De geschiedenis van Jezus in Amerika begint natuurlijk met de ontdekking door Columbus en bijna onmiddellijk met de strijd tussen de verschillende Europese rijken, die allemaal aanspraak maakten op het enorme nieuwe continent. Dat deden ze toevallig ook nog eens in naam van een andere god: katholieke Fransen en Spanjaarden, protestantse Nederlanders en Britten. Maar het Amerikaanse christelijke verhaal kan best beginnen bij de eerste Engelstalige immigranten, of tenminste bij de mythe over hen die nog altijd in sommige Amerikaanse schoolboekjes staat en die, zoals de meeste mythen, maar een kleine kern van waarheid bevat.

Ieder jaar viert men in de Verenigde Staten Thanksgiving, waarmee men het ogenblik herdenkt toen Engelse immigranten in de herfst van 1621 samen met een honderdtal leden van een plaatselijke indianenstam vredig hun eerste oogst op het Amerikaanse vasteland vierden, met grote porties graan, groenten, wild en vis. Thanksgiving is in Amerika nog altijd het belangrijkste (semi)religieuze feest na Kerstmis. Het is het ogenblik waarop volwassen zonen en dochters die vaak aan de andere kant van het continent of zelfs van de wereld wonen, terug naar huis reizen om zich één keer per jaar dik te vreten aan kalkoen, veenbessen, pompoentaart en ander lekkers. Zoals wel meer het geval is bij oude tradities, is men lang niet zeker over het ontstaan van de gewoonte om op de vierde donderdag van november een oogstfeest te houden. De mythe zegt in elk geval dat puriteinse Pilgrim Fathers om religieuze redenen uit Engeland wegvluchtten, om na een lange reis aan boord van de *Mayflower* eindelijk voet aan wal te zetten op Plymouth Rock in Massachusetts. Daar legden ze de basis voor een leven in een nieuwe wereld, waar vrijheid van godsdienst centraal zou staan en waar alle verworpenen der aarde welkom waren.

Maar dat is de mythe. In werkelijkheid waren het katholieke Spanjaarden die op 1521 voor het eerst op het Amerikaanse vasteland een katholieke mis opdroegen en een maaltijd deelden met de plaatselijke Timicua-indianen. Of was het de Spaanse ontdekkingsreiziger Juan de Onate in Texas in 1598, of een andere

groep Engelsen in Virginia op 4 december 1619. Er zijn meer kandidaten voor Thanksgiving dan dat er dagen in het jaar zijn.

Nagenoeg niets aan het verhaal over de Pilgrim Fathers blijkt te kloppen: ze waren helemaal geen puriteinen, ze droegen geen zwarte kleren, ze waren al eerder aan wal gegaan en het verhaal van Plymouth Rock is al helemaal nergens op gebaseerd. De Pilgrim Fathers waren Engeland niet ontvlucht omdat ze vervolgd werden door de Engelse staatskerk, nee, zij namen het niet dat die kerk veel te tolerant was voor andere vormen van godsdienst. Wat zij wilden was een nog radicalere en vooral veel strengere hervorming. Het eerste wat ze deden op Amerikaans grondgebied, was dan ook het stichten van een stad van God, een theocratie, een religieuze dictatuur die eerder thuishoorde in de middeleeuwen. En het tweede wat ze deden was ruzie maken: de groep puriteinen in Plymouth splitste zich af van de moederkerk in Engeland, maar de puriteinen uit de buurt van Boston waren het daar niet mee eens.

Het feest zelf was ook geen religieus feest en geen familiefeest (als dat wel zo was geweest, dan hadden ze zeker geen indianen uitgenodigd). Wie niet tot de kerk behoorde had helemaal geen rechten, en andersdenkenden werden naar oud gebruik uitgesloten of vervolgd. De belangrijkste kettters werden verbannen of ze vertrokken uit eigen beweging om ergens anders in Amerika een al even religieuze kolonie te beginnen, waar ze dan konden leven volgens de regels van hun zuivere vorm van religie. De dissidente prediker Roger Williams werd uit Massachusetts verbannen wegens het verspreiden van 'verschillende nieuwe en gevaarlijke ideeën' en hij stichtte dan maar een nieuwe christelijke kolonie in Rhode Island, waar uiteindelijk de baptisten hun eerste kerken zouden bouwen. In 1644 publiceerde hij wel een pamflet waarin voor het eerst op Amerikaanse bodem de vrijheid van religie werd verdedigd: 'Een godsdienst die geweld nodig heeft kan niet waar zijn.'

Zoals bij nagenoeg al van dergelijke 'eeuwenoude' tradities vinden we de echte oorsprong van Thanksgiving in de negentiende eeuw, toen de Amerikanen net als de Europeanen in het

verleden op zoek gingen naar tradities om hun nieuwe natie op te bouwen. Het was pas in 1863 dat president Lincoln van Thanksgiving een officiële feestdag maakte; daarvoor bestond het feest alleen in New England. Het is ook in die periode dat de rest van het verhaal een vaste vorm kreeg en dat de eerste afbeeldingen opdoken van zwartgeklede mannen en kleurrijk uitgedoste indianen. Oorspronkelijk was Thanksgiving een louter religieus feest, dat niets te maken had met de indianen of met de oogst. De eerste Thanksgiving-proclamatie werd gehouden op 27 juni 1671 en diende om als gemeenschap de Here Jezus te bedanken omdat hij nog maar eens de vijand had verslagen.

De mythe van de puriteinen verschilt niet zoveel van andere nationalistische mythen uit de negentiende eeuw zoals de Guldensporenslag, maar het is wel interessant dat het Amerika van de negentiende eeuw zichzelf met dit verhaal blijkbaar al als een toevluchtsoord beschouwde voor vervolgte Europeanen, een land waar de democratische waarden van de Amerikaanse Revolutie zoals de vrijheid van godsdienst konden bloeien. Samen met deze mythe gingen de Amerikanen ook denken dat de nieuwe inwoners van Amerika al sinds de koloniale tijd vrome en kerkelijke christenen waren, die pas op het nieuwe continent hun diepe geloof in intense vrijheid konden genieten. De werkelijkheid was, zelfs in de koloniale tijd, heel anders.

De mythe is op de eerste plaats een protestants verhaal, dat geen rekening houdt met het vervelende feit dat de eerste blanken in Amerika katholieke Spanjaarden en Fransen waren. Daarnaast wilden de puriteinse protestanten, zoals we al zagen, alleen maar godsdienstvrijheid voor zichzelf, niet voor andere protestanten, en al helemaal niet voor katholieken. Zij wilden in het 'lege' Amerika een Rijk Gods stichten dat geheel volgens hun eigen religieuze wetten was ingericht en waar dus geen plaats was voor mensen met afwijkende meningen. Dat ten slotte de oorspronkelijke bevolking van Amerika alleen maar in dit verhaal voorkomt om systematisch bestolen en uitgemoord te worden, is helaas vanzelfsprekend.

Tegelijkertijd vinden we hier ook het begin van de mythe van Amerika als het beloofde land, waar de Stad van God zou worden gebouwd: een natie waar God en vrijheid samen zouden heersen en waar voor het eerst in de menselijke geschiedenis een werkelijk christelijke samenleving kon ontstaan. In het midden van de negentiende eeuw verwoordde de (overigens vrij gematigde) Amerikaanse theoloog Horace Busnell dit idee zo:

De wildernis zal voor ons bloeien als een roos; wij zullen blijven ijveren totdat een christelijke natie haar tempels heeft gebouwd op iedere heuvel en in iedere vallei, totdat wetenschap, deugd en religie hun waardigheid en hun gezonde kracht zullen bundelen en ons grote land gevuld zal zijn met een mannelijk en gelukkig mensenras en totdat de band van een volledig christelijke natie het hele continent zal verenigen.

Het is deze droom van een volledig christelijke natie als een tweede paradijs op aarde die ook tegenwoordig nog de Amerikaanse politiek bepaalt.

De puriteinen in Massachusetts moesten al gauw ondervinden wat de Britten al eerder hadden ontdekt, toen ze in naam van hun protestantse principes hun koning hadden onthoofd. Protestantse groepen die alleen hun haat voor katholieken gemeen hebben, kunnen niet alleen moeilijk samenwerken, maar als het over politieke macht gaat, zijn ook protestanten niet solidair. In Amerika kon men dergelijke meningsverschillen echter dankzij de enorme oppervlakte van een ogenschijnlijk leeg land op een nieuwe manier oplossen. Andersdenkenden vonden altijd wel ergens een nieuwe lege plek waar ze in alle rust hun eigen zin konden doen. In sommige gevallen betekende het dat zij daar dan weer snel en ongestraft een nieuwe groep andersdenkenden konden vervolgen.

Dit is een van de belangrijkste redenen voor het blijvende succes van religie in de Verenigde Staten. In Europa en elders was en is godsdienst vaak een deel van het establishment: je bent

Spanjaard of Kroaat en dus katholiek; je bent Deen, Noor of Zweed en dus protestants. In Noord-Ierland en op de Balkan is je religie bovendien een deel van je etnische identiteit: je behoort tot één welbepaalde bevolkingsgroep. Wat deze vormen van godsdienst gemeen hebben, is dat je die godsdienst of die kerk bijna nooit zelf kiest, maar dat het toch een belangrijk deel uitmaakt van wat je bent, gewoon doordat je in die familie, in die sociale klasse en in die buurt geboren bent.

Amerika was de eerste plaats in de wereld waar iedereen zijn eigen godsdienst kon kiezen, en het is dus in die zin het eerste echt seculiere land. In niet-seculiere landen waar godsdienst nog echt telt, is godsdienst iets als de kleur van je ogen of je haar, maar dan onzichtbaar. Vandaar de grap dat men in Ierland aan zelfverklaarde goddelozen vraagt of ze protestantse of katholieke atheïsten zijn – het is iets waar je zelf niet over beslist. In Amerika is de vraag naar je godsdienst heel wat interessanter, vergelijkbaar met de vraag naar je politieke opvattingen. Voor snobistische Europeanen veranderen de Amerikanen van kerk alsof het om kleren gaat, maar die Amerikanen *kiezen* tenminste hun godsdienst in plaats van zonder nadenken die van hun papa of hun mama over te nemen. En de grondslag voor die keuzevrijheid zat in de principes van de Amerikaanse Revolutie.

DE EERSTE GREAT AWAKENING

Belangrijk voor wat er tijdens de Amerikaanse Revolutie zou gebeuren, is dat er op dat ogenblik nog geen enkele scheiding was tussen kerk en staat. Zolang Amerika een kolonie was, bleef de anglicaanse kerk, tenminste in naam, de staatskerk. In werkelijkheid waren er in de verschillende deelgebieden andere maar plaatselijke ‘staatskerken’, wat meteen ook betekende dat de dominees betaald werden met belastinggeld en dus niet afhankelijk waren van de leden van de gemeente waarvoor ze werkten. In New York, Maryland, Georgia, Virginia, Noord- en Zuid-Carolina waren de *episcopalians* de baas (de latere Amerikaanse naam voor de anglicanen), in New England (het noordoosten)

waren dat de congregationalisten. Het juiste verschil tussen deze twee vormen van protestantisme was veel belangrijker voor de betrokkenen dan voor de lezers van dit boek.

Wie oudere Amerikaanse geschiedenisboeken leest, denkt dan ook dat Amerika vóór de revolutie in 1776 een heilig land was, waar diepchristelijke mensen niets anders deden dan dagenlang bidden of op andere manieren religieus bedrijvig zijn. Voor veel Amerikanen is dit de Gouden Eeuw van het Amerikaanse christendom, toen er alleen christenmensen waren en er nog helemaal geen joden, katholieken of atheïsten bestonden. Dit beeld vinden we ook in Europese landen waar men in de negentiende eeuw over religie praatte: vroeger heerste overal een diep geloof en liep het land over van godsvrucht en vrede, tegenwoordig zitten de steden vol met dronkaards, moordenaars en goddelozen. Dit beeld van het verleden klopt niet in Europa en heeft in de Verenigde Staten al helemaal niets met de werkelijkheid te maken. Wie de cijfers bekijkt, merkt al gauw op dat tot ver in de negentiende eeuw het grootste deel van de christelijke bevolking wel in naam religieus was, maar in werkelijkheid nauwelijks wist wat dit betekende, en nagenoeg nooit actief aan godsdienst deed. Net als in Europa bewijzen de cijfers dat de Amerikanen vóór de Amerikaanse Revolutie in 1776 juist een flink stuk minder religieus waren dan hun huidige nakomelingen: in de godsvruchtigste staat South Carolina bereikten de kerken net 30 procent van de bevolking, het gemiddelde voor heel Amerika was niet meer dan 17 procent. Dit aandeel was tachtig jaar later verdubbeld en bereikte zijn hoogtepunt in de jaren tachtig van de vorige eeuw met 62 procent, terwijl volgens de meeste statistieken iets meer dan 88 procent van de Amerikanen zichzelf nog altijd 'religieus' noemt.

Nu zijn statistieken mooie dingen waarmee je zowat alles kunt bewijzen, maar als ze gebaseerd zijn op interviews, zijn ze helemaal onbetrouwbaar. Alleen over seks wordt meer gelogen dan over religie. Het hoge cijfer van 88 procent komt van de John Templeton Stichting, die als enig doel heeft om wetenschappelijk te bewijzen dat God echt bestaat. Blijkbaar willen

ze als eerste stap al objectief het bestaan laten vastleggen van een zo groot mogelijke groep mensen die in Hem geloven.

Waarschijnlijk kloppen de cijfers dus niet helemaal, maar het staat wel vast dat de Amerikanen in de loop der jaren steeds kerkser zijn geworden en daardoor is het land, zoals we zagen, een uitzondering op de algemene regel dat landen die zich cultureel en economisch ontwikkelen nagenoeg altijd minder religieus worden. Daarnaast was het koloniale Amerika ook op de eerste plaats een land van immigranten die hun thuisland lang niet alleen om godsdienstige redenen hadden verlaten. Die immigranten waren niet noodzakelijk op zoek naar het Rijk Gods, maar soms ook naar wereldser dingen, zoals eten. De Amerikaanse socioloog Rodney Stark schrijft dat er naast religieuze vervolgingen ook andere redenen zijn om naar een onbekend en wild continent te emigreren, zeker als je eenmaal op dat continent de kans krijgt om naar de grenzen van de beschaving op te rukken, grenzen die in de achttiende en negentiende eeuw steeds verder naar het westen opschoven.

Alleen al daardoor woonden er in het nog niet zo heel beschaafde deel van Amerika voornamelijk misdadigers en avonturiers, nagenoeg allemaal mannen. De Britten stuurden hun veroordeelden niet alleen naar Australië, maar ook naar Amerika, en vaak waren zelfs de dominees en priesters die in New York landden niet noodzakelijk als dominee of priester aan boord gegaan. Het is pas in een later stadium dat ook respectabele vrouwen naar Amerika en naar het westen trokken, en dat men daar, volgens het cliché, onder hun invloed behalve bordelen en bars ook kerken, scholen en gevangenissen ging bouwen.

Nog een generatie voor de Amerikaanse Revolutie, al in 1740, was men vooral in New England getuige van een fenomeen dat men pas later de Great Awakening ging noemen, een grote heropleving oftewel spirituele revolutie, die een enorme indruk naliet op de Engelstalige kolonisten en die in oudere Amerikaanse geschiedenisboeken wordt beschreven als een initiatief van de Heilige Geest. George Whitefield was een Engelse dominee die door de meerderheid van zijn collega's werd gewan-

trouwd vanwege het fanatisme waarmee hij predikte. Tijdens zijn tocht door het koloniale Amerika werd Whitefield in elk geval overal als een held onthaald. Toen hij na een van die reizen uit Boston weer vertrok, stond er een menigte van dertigduizend man op de kade om afscheid te nemen, en dit op een ogenblik dat er in heel Boston maar amper twintigduizend mensen woonden!

Belangrijk bij deze eerste Great Awakening was een verschuiving in de vorm van religie van ceremonie naar persoonlijke beleving. Whitefield zweepte zijn gehoor op en heel wat van de tienduizenden die naar hem kwamen luisteren, beantwoordden zijn preken op een even emotionele wijze: vaak vielen ze wenend op de grond. Deze uitbarsting van lichamelijke en geestelijke opwinding werd een belangrijk onderdeel van het Amerikaanse christendom zoals dat ook nu nog bestaat. In die tijd was het heel nieuw, zeker in het oostelijke deel van het Amerikaanse continent, waar de kerk zoals gezegd gewoon een onderdeel van het establishment was. Whitefield kreeg dan ook vaak problemen met de plaatselijke dominees, die hij zelf wankelmoe-dig en weinig inspirerend vond en die op hun beurt geen al te gunstige indruk hadden van een man die plots hun district binnenviel, de gelovigen tot grote waanzin opzweepte en dan even snel weer verdween. In werkelijkheid was Whitefield de voorbode van een religieuze revolutie die pas in de volgende eeuw echt zou doorzetten. Deze predikant was helemaal niet geïnteresseerd in het oprichten van nieuwe kerken, maar zijn enthousiaste boodschap zorgde enkele jaren later wel voor de snelst groeiende vorm van godsdienst in de pas onafhankelijk geworden Verenigde Staten.

Wat Whitefield ontdekt had en wat velen na hem maar al te goed wisten, is dat bij religie de verpakking veel belangrijker is dan de inhoud. Het was niet altijd even duidelijk wat deze predikanten dachten en hoe hun theologie in elkaar zat, en er waren niet veel toehoorders die de theologische inhoud zullen hebben kunnen navertellen. Een vrolijke boodschap was het zeker niet. Meestal ging het om variaties rond het oude christelijke

thema: wie zonder Jezus is, zal eeuwig branden in de hel. De titel van de belangrijkste preek van een van Whitefields collega's was dan ook het weinig wervende 'Zondaars in de handen van een woedende God'.

Whitefield en zijn collega's brachten niet echt een vrolijke boodschap, maar ieder van de duizenden toehoorders voelde zich persoonlijk aangesproken. Zelfs de van nature erg kritische Benjamin Franklin was helemaal onder de indruk van het professionalisme van deze spreker, die bijna altijd in de openlucht voor een enorme menigte sprak. Hoewel Franklin cynisch genoeg was om zich niet door mooie praatjes te laten overtuigen, en hij vooraf wist dat de predikant om geld zou vragen en zich had voorgenomen om helemaal niks te geven, liet hij zich na een tijdje overtuigen om wat kleingeld te geven. En toen de preek was afgelopen, had hij alles wat hij bij zich had weggegeven, 'zelfs de gouden munten'.

Whitefield was de voorbode van een nieuw soort zendingen en deze eerste Great Awakening speelt een belangrijke rol in het beeld dat Amerikaanse christenen van de geschiedenis van hun land hebben. Vrome Amerikanen geloven dat deze Awakening een voorteken was voor de Amerikaanse Revolutie en van de grote lotsbestemming die de Heilige Geest blijkbaar in petto had voor de nieuwe natie. Waarbij men graag vergeet dat deze en andere Awakenings op de eerste plaats uiterst efficiënt georganiseerd werden. Tijdens de eerste Great Awakening was het vooral de drukpers die een belangrijke rol speelde in het vlug verspreiden van de nieuwe ideeën.

Het succes van deze nieuwe ontwikkeling had vooral te maken met wat bijna een ijzeren wet is in de sociologie van de moderne religie. Eerst moeten we abstractie maken van persoonlijke redenen die iemand kan hebben om religieus te zijn of te worden (of niet langer te zijn). We kijken verder dan het individu en bestuderen de redenen waarom groepen mensen van religie wisselen, religieus worden of hun geloof verliezen. De al eerder vermelde socioloog Rodney Stark ziet in deze eerste

ontwikkelingen aanwijzingen voor wat hij de geboorte van een specifiek Amerikaanse 'religieuze economie' noemt.

In traditionele maatschappijen is religie vaak niet veel meer dan een verzameling van vaste antwoorden op vragen over de aard van de traditie: wie zijn wij, waar komen we vandaan, hoe gaan wij om met verlies, met nieuwe dingen, met mensen die niet tot onze familie of tot onze groep behoren? Pas als een dergelijke maatschappij in contact komt met andere groepen of individuen die duidelijk tot andere groepen behoren, ontstaan er problemen en wrijvingen. Moderne stedelijke maatschappijen zijn per definitie dergelijke plaatsen en het is zeker geen toeval dat de geboorte van de moderne westerse maatschappij gepaard is gegaan met grote religieuze conflicten.

Een deel van deze conflicten had ermee te maken dat individuele gelovigen voor het eerst in de geschiedenis begonnen te denken dat zij zelf misschien wel het recht hadden te geloven wat ze zelf wilden. Maar als we uitzoomen, zien we dat de concurrentie van godsdiensten heel wat overeenkomsten vertoont met een vrijemarkteconomie. In Europa was als gevolg van de godsdienstoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw een gewapende vrede gegroeid, waarbij de meeste staten één staatsgodsdienst erkenden en dan de andersdenkenden vervolgden of minstens discrimineerden. Daardoor kreeg je min of meer homogene gebieden, waar de ene of de andere godsdienst overheerste. In de enorme leegte die Amerika in de tweede helft van de achttiende eeuw nog altijd was, kreeg je iets heel anders. Vooral in het westen was dit continent een nagenoeg onbeschreven blad, waar alleen de wetten van de vrije markt golden. Het is op die plekken aan de rand van de beschaafde wereld dat er in de negentiende eeuw een grote concurrentiestrijd werd uitgevochten. Maar nog vóór die tweede Great Awakening werd Amerika onafhankelijk.

DE AMERIKAANSE REVOLUTIE

De Amerikaanse Revolutie, de onafhankelijkheidsverklaring en de grondwet vormen drie hoekstenen van de Amerikaanse droom, van het beeld dat nagenoeg alle Amerikanen hebben van wie ze zijn en waar Amerika voor staat. Godsdienst speelt in dat verhaal van de geboorte van een nieuwe natie een belangrijke rol, maar hoe belangrijk die rol is en welke rol religie juist gespeeld heeft, is het onderwerp van heel wat discussies tussen historici en ideologen, niet toevallig vooral de laatste jaren.

Volgens de mythe van christelijk Amerika was de eerste Great Awakening niet zomaar een grondig voorbereide en efficiënt uitgevoerde campagne door een erg begaafde spreker, maar een teken van de hemel dat er een reusachtige verandering op komst was (in Amerika is alles nu eenmaal groter dan in de rest van de wereld). Die verandering was de Amerikaanse Revolutie, het begin van de onafhankelijkheidsoorlog van de dertien oorspronkelijke staten, die er uiteindelijk in slaagden de band met de Britse kroon te verbreken. De dertien staten verenigden zich in een unie, die zeker in het begin niet veel meer was dan een strategisch noodzakelijke samenwerking in de oorlog tegen de Britten. Politiek waren de meeste revolutionairen voorstanders van een republiek. De Amerikanen wilden zich niet langer door een erfelijke minderheid laten regeren en zij gingen op zoek naar een vorm van democratische machtsverdeling. De oorspronkelijke slogan van de revolutie was dan ook 'No taxation without representation'. Na zeven jaar koloniale oorlog gaven de Britten in het verdrag van Parijs het grondgebied aan de coalitie van kolonisten, waarmee in 1783 de Verenigde Staten een politiek feit waren geworden.

Religie had in dit proces nauwelijks een rol gespeeld, al was het maar omdat de kerken onderling en intern verdeeld waren over de onafhankelijkheidsstrijd. Maar de overwinnaars schrijven de geschiedenis en voor sommige kerken bewees de geschiedenis dus dat God al de hele tijd aan de kant van de Amerikanen had gestaan. Dit wekt de indruk dat er een religieuze

consensus was in de opstandige provincies, maar dat was juist het merkwaardige aan de Amerikaanse Revolutie. John Adams, de tweede Amerikaanse president, schreef bijvoorbeeld dat de volgende groepen deel uitmaakten van het revolutionaire leger:

rooms-katholieken, episcopalianen, Schotse en Amerikaanse presbyterianen, methodisten, moravianen, wederdopers, Duitse lutheranen, Duitse calvinisten, universalisten, ariënen, priestejanen, socinianen, onafhankelijken, congregationalisten, paardprotestanten en huisprotestanten, deïsten en atheïsten en protestanten die nergens in geloven.

Wat al deze mensen wel gemeen hadden, volgens Adams, waren de heel algemene beginselen van het christendom en van de Engelse en Amerikaanse vrijheid.

Op een grondwet moest de nieuwe natie nog wachten tot 1787, want niet alle kersverse Amerikanen zagen het nut in van een stevig centraal gezag. Vier jaar later volgde dan de Bill of Rights, waarin de eerste tien amendementen aan de grondwet en de basisrechten van de bewoners van de nieuwe natie waren opgenomen, een natie die op dit ogenblik eigenlijk alleen maar het continent ten oosten van de Mississippi omvatte, zonder Nova Scotia en Newfoundland (waar de koningsgezinde Amerikanen een toevlucht hadden gevonden - hun nakomelingen zouden later Canada stichten) en zonder Florida, dat door de Britten aan Spanje was gegeven en pas later deel ging uitmaken van de unie.

De nieuwe federale wetten waren minstens gedeeltelijk gebaseerd op de vrijheid van godsdienst zoals die eerder al onder invloed van de latere president Thomas Jefferson in de staat Virginia was uitgeroepen, hoewel men in de staat Massachusetts bijvoorbeeld een wet had die politieke rechten alleen aan christenen gaf (dit gold desnoods ook voor katholieken, maar dan moesten die wel eerst ontrouw zweren aan de paus).

De belangrijkste leiders van de Amerikaanse Revolutie, die men later de Founding Fathers ging noemen, lieten zich voor

hun grondwet inspireren door de Britse en Franse verlichtingsfilosofen, en op hun beurt hadden die vaak Griekse en Romeinse voorbeelden bestudeerd. Voor de verlichting was een mens niet langer een subject, letterlijk een onderworpen, maar een vrije burger die het recht had zelf te kiezen door wie hij geleid wilde worden, hoe lang en op welke manier. Aangezien de kerken overal in Europa nauw verbonden waren met de politieke macht, was het christendom in deze tijd niet bepaald een bron van revolutionair denken, en het waren vooral Britse liberalen zoals Edward Gibbon die in 1776 een duidelijk verband hadden gelegd tussen de opkomst van een autoritair christendom en de ondergang van de nobele Grieks-Romeinse beschaving.

De Founding Fathers waren bijna allemaal kritische christenen die maar al te goed wisten dat godsdienst in verkeerde handen een uiterst gevaarlijk wapen kan zijn. Toch hadden de meeste nieuwe staten in de unie een staatsgodsdienst met dominees die met belastinggeld betaald werden, maar op federaal niveau kon men een dergelijke keuze niet maken om de eenvoudige reden dat de verschillende staten andere kerken erkend wilden zien. Daardoor ontstond er eerst op het federale niveau een vorm van tolerantie en later zelfs van godsdienstvrijheid. Uiteindelijk drong die manier van denken ook door in de afzonderlijke staten, zeker toen zowel andere christelijke groepen als de nieuwe rationalistische vrijdenkers terecht weigerden belasting te betalen voor een kerk waarmee ze zelf niets te maken wilden hebben. Maar het was pas in 1833 dat bijvoorbeeld de staat Massachusetts de kerkbelasting ten voordele van de congregationalistische kerk afschafte. Natuurlijk stonden de andere kerken snel klaar om de plaats van de oude kerken in te nemen, maar de concurrentie was zo groot dat vanaf dat ogenblik geen enkele kerk nog een religieus monopolie kon vestigen. Zo werd de scheiding van kerk en staat een feit.

Het is vanuit die optiek dat op federaal niveau al gauw het beroemde eerste amendement op de grondwet werd voorgesteld aan de staten en op 15 december 1791 officieel werd opgenomen.

Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.

Volgens deze bepaling mag het Congres geen staatsgodsdienst invoeren of de vrijheid van eredienst beperken. In de jaren daarna, en vooral in de tweede helft van de vorige eeuw, begon men deze wet ook toe te passen buiten het Congres (in justitie en in de uitvoerende macht) en werd de toepassing ook uitgebreid tot elke maatregel die de ene religie bevoordeelt tegenover de andere, of zelfs niet-religie tegenover godsdienst, of godsdienst tegenover niet-religie.

Dit zijn de juridische feiten, maar zoals dat wel meer gebeurt met juridische feiten is er een groot verschil tussen wat er in de wet staat en hoe die wet wordt geïnterpreteerd en toegepast. Vooral in de laatste twintig jaar is er over dit onderwerp een hele bibliotheek volgeschreven, voornamelijk door conservatief-religieuze filosofen en historici die niet kunnen aanvaarden dat sommigen van hun medeburgers van de Verenigde Staten een seculiere en dus niet-religieuze natie willen maken. Liberalen vinden niet geheel ten onrechte dat het eerste amendement de Amerikaanse staatsburger beschermt tegen iedere poging om één bepaalde religie of één bepaalde religieuze opvatting te bevoordelen. Het is op basis van deze wettelijke bepaling dat het in staatsscholen verboden is om tijdens de lessen (of bij het begin van een schoolsportwedstrijd) te bidden.

Conservatieven proberen al even lang het schoolgebed en andere christelijke symbolen op openbare plaatsen juist opnieuw in te voeren; hun interpretatie van deze wet is dan ook dat het eerste amendement alleen maar de bedoeling had om de godsdienst te beschermen tegen de inmenging van de staat, niets meer en niets minder. Voor hen zijn en blijven de Verenigde Staten een christelijke natie waar gebed doodnormaal is (of normaal zou moeten zijn) en waar de tien geboden in steen

gebeiteld bij de ingang van een rechtbank mogen worden gezet. Deze twee totaal tegengestelde opvattingen zijn niet alleen relevant voor de twee verschillende Amerika's die in hetzelfde land samenwonen, maar ook van vitaal belang voor een interpretatie van de hele Amerikaanse geschiedenis.

Om die periode beter te begrijpen en om te weten wat de zogenaamde Founding Fathers op het oog hadden toen ze de Bill of Rights en de reeks amendementen opstelden, is het belangrijk om deze mensen van iets dichterbij te leren kennen. Waren dit de diepreligieuze mensen die de hedendaagse conservatieven van hen willen maken, of waren het allemaal sceptische verlichters die net als Voltaire niets liever wilden dan dat het christendom eens en voor altijd werd afgeschaft?

Beide groepen hebben gelijk, want de Founding Fathers waren net zo verdeeld als de huidige Amerikanen. De radicaalste Amerikaanse revolutionair in de tweede groep was zeker Thomas Paine, zo radicaal dat hij door conservatieve Amerikanen liever helemaal wordt doodgezwegen. Hij is de vergeten Founding Father, niet alleen omdat hij in Amerika de idealen van de Franse Revolutie verdedigde, maar vooral omdat hij zich uitdrukkelijk tegen het christendom verzette. Zijn boek *The Age of Reason* is nog altijd controversieel. Hij schreef het in een Franse gevangenis, waar hij als lid van de Conventie was terechtgekomen omdat hij zich verzet had tegen de executie van de koning. Paine vond dat je de koning moet doden, niet de mens die koning speelt.

Een eeuw lang bleef *The Age of Reason* een van de belangrijkste antireligieuze boeken, met een enorme invloed op alle vrijdenkers, democraten en socialisten in de negentiende en vroege twintigste eeuw. Het boek is een radicale kritiek, niet alleen op het christendom, maar op alle openbaringsgodsdiensten. Paine was een deïst, die geloofde in de abstracte god van de wetenschappers die misschien de wereld heeft geschapen, maar die zich niet meer met die wereld bemoeit. Voor Paine was er dus geen plaats voor mensen die beweren in naam van die god te spreken, en dat gold net zo goed voor joden en moslims als

voor christenen. 'Iedere kerk beschuldigt de andere kerken ervan ongelovig te zijn; daarom kun je maar beter in geen enkele kerk geloven.'

Helemaal op het einde van zijn avontuurlijke leven keerde Thomas Paine terug naar Amerika, maar inmiddels was daar de wind gedraaid. Bij zijn begrafenis kwamen maar zes mensen opdagen en wegens zijn antireligieuze houding wilde geen enkele kerk hem begraven, zelfs niet de quakers, de enige religieuze groep waarvoor hij zelf een zekere mate van respect kon opbrengen. Uiteindelijk begroef men hem in een hoekje van zijn kleine boerderij in New Rochelle, waar zijn beenderen later weer werden weggehaald; sindsdien zijn ze verdwenen. Alleen historisch onderlegde Amerikanen weten nog wat Thomas Paine voor hun land heeft gedaan; voor de anderen is hij een verrader, niet veel beter dan een dief of een moordenaar. President Theodore Roosevelt noemde Paine zelfs een 'filthy little atheïst'. Het was dus bijzonder moedig van Barak Obama dat hij deze beruchte atheïst citeerde in zijn eerste toespraak als president, net zoals het heel belangrijk was dat Obama bij die gelegenheid ook uitdrukkelijk vermeldde dat er wel degelijk ongelovige Amerikanen bestaan.

Paine was dan wel radicaal, hij was in de Amerikaanse Revolutie zeker niet de enige vrijdenker. Ook Thomas Jefferson, George Washington en John Adams geloofden in de scheiding van kerk en staat, in vrijheid van godsdienst. En zij waren in geen geval orthodoxe christenen. Vooral de eerste werd door politieke tegenstanders zelfs een 'atheïst' genoemd, dat, zoals we zagen, in Amerika tot de dag van vandaag blijkbaar een van de ergste scheldwoorden is. Wel belangrijk in de eerste jaren van de republiek was het feit dat de methodisten, baptisten en evangelische kerken aan de kant stonden van de vrijdenkers. Vrijheid van religie was voor deze kleinere godsdiensten immers van levensbelang, anders hadden de gevestigde kerken het alleen voor het zeggen.

Ook Benjamin Franklin was niet echt een devoot gelovige. Aan de rector van de universiteit van Yale schreef de oude Frank-

lin dat hij wel in een scheppende god geloofde, maar dat hij niet dacht dat één enkele kerk of sekte de waarheid in pacht had. Wie om zich heen keek, kon alleen maar vaststellen dat God het leven voor ongelovigen niet echt moeilijker maakte dan voor de mensen die wel in hem geloofden. Toch steunde Franklin alle kerken met plezier, omdat hij inzag dat religie voor andere mensen wel belangrijk kon zijn. Dit is een rationeel en uiteindelijk niet-christelijk standpunt (Franklin schrijft ook nog dat hij er zelfs niet zeker van is dat Jezus wel een god was). Het is ook een standpunt dat in de rest van de beschaafde wereld normaal is, maar voor veel gelovige christenen in Amerika totaal onaanvaardbaar was, en is.

Het eerste amendement was in de geschiedenis van de mensheid de eerste juridische bescherming van godsdienstvrijheid, een wettelijke regeling die veel radicaler was dan de toen vrij liberale Engelse wetten en zelfs de Franse Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger. Maar dat was vlug vergeten toen de tweede Great Awakening over de Verenigde Staten spoelde en alle christelijke kerken na de Franse Revolutie plots ontdekten dat ze een gemeenschappelijke vijand hadden: het Franse atheïsme, dat door toedoen van Thomas Paine en zijn verschrikkelijke boeken ook onder de Amerikaanse jeugd slachtoffers had gemaakt. Deze ommekeer gebeurde zowel in de oudere kerken (die, zoals we zagen, in een aantal gevallen nog altijd staatskerken waren) als in de nieuwere sekten, die eerst nog solidair waren geweest met de vrijdenkers in hun strijd tegen de officiële kerk. Maar de angst voor het ongeloof en de diepe afkeer voor katholieken waren de enige dingen die de protestantse kerken gemeen hadden. Door de revolutie enerzijds en het afbouwen van staatskerken anderzijds ontstond er een vrije markt, die zeker niet in het voordeel was van de oudere kerken, al helemaal niet toen een van de mechanismen van de vrije religieuze markt maar al te duidelijk zichtbaar werd.

Dezelfde rector van Yale die Benjamin Franklin had gevraagd naar diens religieuze opvattingen, gebruikte in 1761 een demografische techniek die hij van Franklin had geleerd om te bere-

kenen dat er in Amerika na honderd jaar zeven miljoen congregationalisten zouden zijn en minder dan vierhonderdduizend doopsgezinden. Maar in 1860 waren er in werkelijkheid minder dan vijfhonderdduizend congregationalisten en bijna twee miljoen doopsgezinden. Een eeuw later was dus precies het omgekeerde gebeurd van wat de rector voorspeld had.

Rodney Stark schrijft dat deze ontwikkeling mooi aantoont dat grote kerken zoals de congregationalisten niet in staat waren gebleken om overeind te blijven in de nieuwe vrije markt. Deze markt was in een eeuw enorm gegroeid, niet alleen onder invloed van de immigratie, maar nog meer doordat het aantal Amerikanen dat lid van een kerk was in honderd jaar verdubbeld was. Een dubbel zo groot marktaandeel voor religie, waar alleen de nieuwere kerken van profiteerden – wat was er gebeurd, behalve een politieke revolutie?

In elk geval had de revolutie de religie geen windeieren gelegd, en er zijn historici die beweren dat dit een deel van de verklaring is voor de periode die de Amerikaanse christenen de tweede Great Awakening noemen, de halve eeuw na de oorlog met Engeland, van 1790 tot 1840. Gelovige Amerikanen denken dan onmiddellijk dat de Heer het nieuwe land dat voor hem gemaakt was, zegende met vele zegeningen en op die manier liet zien dat de nieuwe dageraad wel degelijk was aangebroken.

Of God toen inderdaad met zegenen is begonnen, kunnen we niet met zekerheid zeggen, maar die hemelse zegeningen kwamen eerder traag op gang, want het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw was volgens de meeste oudere historici een van de donkerste en zeker onchristelijkste tijden; in 1800 was slechts een op tien Amerikanen lid van een kerk. Maar deze cijfers en de bijbehorende jammerklachten kwamen bijna altijd van de leiders van de oudere protestantse kerken, die met lede ogen moesten toezien hoe hun eigen marktaandeel steeds sneller werd overgenomen door nieuwe kerken, vooral door de doopsgezinde en methodistische groepen.

Voor de bestaande kerken waren deze nieuwe initiatieven het werk van een stel half of niet-opgeleide boerenkinkels die door het land trokken om het volk op te jatten en die zich daarbij niets aantrokken van de bestaande kerken. Rond de eeuwwisseling waren er zo veel nieuwe spelers op de religieuze markt dat de twee grootste kerken ernstig overwogen samen te gaan om op een efficiëntere manier de kapers op de kust te bestrijden. Het bestaande grondgebied werd verdeeld en voortaan zouden ze de nieuwe gebieden samen aanpakken. De nog niet helemaal doorgevoerde scheiding van kerk en staat werkte op die manier ook in hun voordeel, want op veel plaatsen mochten alleen de oudere kerken voor hun bijeenkomsten gebruikmaken van scholen en gerechtsgebouwen.

De grootste vijand van de bestaande kerken was de *circuit rider*, een rondreizende predikant die het als zijn enige taak zag om zo snel mogelijk zo veel mogelijk zielen te winnen. Voorwaarden waren vaak alleen maar dat de betrokken ruiter persoonlijk door de Heer geroepen was en over een paard beschikte. Een opleiding was minder belangrijk en het duurde tot het midden van de negentiende eeuw voordat de methodisten een seminarie oprichtten om hun predikers op te leiden. Geloof was veel belangrijker dan kennis, want in de statuten van het eerste methodistische seminarie stond uitdrukkelijk dat het niet de bedoeling was om van jonge mannen predikanten te maken, maar om een opleiding te geven aan wie *voorafal* door God was uitgekozen. De reden voor dit gebrek aan interesse in opleiding was eenvoudig: 'God heeft nog nooit iemand uitgekozen om te prediken die er niet klaar voor was.'

Het gebrek aan opleiding was dus geen handicap. Integendeel, de methodistische en doopsgezinde predikanten waren net zo goed (of eigenlijk net zo weinig) opgeleid als de mensen die ze moesten bekeren. Zij spraken de taal van het volk omdat zij zelf uit dat volk kwamen. De dominees van de bestaande kerken waren wel goed opgeleid, maar zij verwachtten dan ook voor hun werk betaald te worden. Liefst door de staat, maar als dat niet langer kon door een gemeente van gelovigen die rijk

genoeg waren om zich een dominee te veroorloven. Het is dan ook mogelijk dat het succes van de nieuwe kerken een reactie was op het intellectuele snobisme van de bestaande kerken. Op die manier werd in de loop van de negentiende eeuw kennis in het algemeen en scholen en universiteiten in het bijzonder door een deel van de Amerikaanse bevolking als minstens verdacht en waarschijnlijk gevaarlijk beschouwd, een houding die in de volgende anderhalve eeuw alleen maar erger zou worden.

Nog belangrijker voor het succes van de nieuwe kerken was hun organisatievorm, die veel kleinschaliger was dan bij de oudere kerken en dus veel ingrijpender voor de betrokkenen. Methodisten creëerden cellen van een tiental gelovigen. Zo'n cel werd met enige regelmaat gecontroleerd door een lokale leider, die verantwoordelijk was voor het zielenheil van de hele groep. Deze lokale leiders werden niet door de kerk betaald, en de rondreizende predikanten nauwelijks, in het beste geval een tiende van wat hun collega's in de oude kerkgenootschappen verdienden.

De nieuwe kerken vormden een soort basisgemeenschappen, die zich in veel gevallen afzetten tegen elke vorm van hiërarchie of kerkorganisatie. Centraal stond niet de kerk, maar de relatie van iedere gelovige met God en daarvoor had je nu eenmaal geen priesters of bisschoppen nodig. Eigenlijk waren de nieuwe kerken een gevolg van de vrijgemaakte markt. Nieuwe ondernemers boden de consumenten iets aan wat de bestaande kerken niet langer konden leveren: helle vuur en bekering. De boodschap van de nieuwe kerken was hoegenaamd niet theologisch onderbouwd, want daarvoor waren hun predikers of leiders niet voldoende opgeleid. Maar ze vertelden stichtende verhalen in de taal van het volk, baden lang en intens, en boden de luisteraars het gevoel dat ieder van hen de kans kreeg om door God zelf geroepen te worden en zich helemaal aan hem over te geven. De aanwezigen getuigden dat God zelf tot hen leek te spreken, en dergelijke diensten waren dan ook vaak heel emotioneel, met mensen die zich door God aangeraakt voelden, op de grond vielen en om vergeving smeekten.

In de Frontier, aan de grenzen van de beschaafde wereld, hield men grote religieuze kampen. Vanaf het begin van de negentiende eeuw organiseerden de nieuwe kerken ontmoetingsplaatsen, waar predikers en zangers een meerdaags programma afwerkten en waar de deelnemers meestal in tenten of wagens logeerden. Vooral tijdens de tweede Great Awakening leek het wel alsof de Heilige Geest over het hele continent neerdaalde. In het westen van de staat New York gingen er zo veel religieuze golven over het land dat men het daar het Burned-Over District noemde.

Natuurlijk had een en ander niet noodzakelijk veel met God of zijn Heilige Geest te maken, maar met een zorgvuldig gevolgde marketingstrategie van een groep uiterst professionele evangelisten, die overigens zelf beweerden dat er niets bovennatuurlijks aan de hand was, hoewel ze geloofden dat de Heilige Geest aanwezig was. Wat deze predikers ontdekt hadden, niet toevallig in de grootste democratie van de wereld, was het gebruik van de massamedia om hun cliënteel sterker aan zich te binden. In 1835 verscheen zelfs een handboek over hoe je dergelijke revivals het best kon organiseren, met een tiental regels die men zeker moest volgen.

Centraal in deze bijeenkomsten stonden de emotionele en soms extravagante uitbarstingen, die door buitenstaanders niet altijd met sympathie werden bekeken. In zijn geschiedenis van de presbyteriaanse kerk in Kentucky beschrijft Robert Davidson wat er volgens hem allemaal fout kon gaan tijdens de revivalkampen die hij rond 1800 bijwoonde: dierlijke opwinding, wanordelijk gedrag, een te vrije omgang tussen de geslachten, de verspreiding van theologisch twijfelachtige en soms ronduit gevaarlijke ideeën, en vooral: een misplaatste spirituele hoogmoed. Als we ons beperken tot de dierlijke opwinding, onderscheidt Davidson zeven verschillende vormen: vallen, beven, rennen, dansen, rollen, blaffen en visioenen zien. Gelovigen vielen neer, 'sommigen alsof ze door de bliksem waren getroffen, anderen na langdurig beven'. De slachtoffers lagen dan te gillen, te grommen, of ze roffelden met hun hielen tegen de